

УДК 65.011.12

Коваль Л.В.
асистент кафедри обліку та аналізу
Національного університету «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглядається проблема оцінювання якості економічного потенціалу підприємства, вибору методики оцінювання, впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. Піднімаються питання як формування економічного потенціалу для досягнення поставлених цілей, так і визначення цілей відповідно до наявного потенціалу підприємства.

Ключові слова: цілі, бізнес-модель, якість, економічний потенціал підприємства, оцінювання.

Коваль Л.В. ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассматривается проблема оценки качества экономического потенциала предприятия, выбора методики оценки, влияния внешних и внутренних факторов. Поднимаются вопросы как формирования экономического потенциала для достижения поставленных целей, так и определения целей в соответствии с имеющимся потенциалом предприятия.

Ключевые слова: цели, бизнес-модель, качество, экономический потенциал предприятия, оценка.

Koval L.V. ASPECTS OF QUALITY ASSESSMENT OF THE ECONOMIC POTENTIAL OF AN ENTERPRISE

The article describes the problem of evaluating the quality of the economic potential of the enterprise, the choice of methods of evaluation, the impact of external and internal factors. Consideration of the issue of forming economic potential to achieve the goals, and define goals according to the existing potential of the enterprise.

Keywords: goals, business model, quality, economic potential of the enterprise, assessment.

Постановка проблеми. Для забезпечення конкурентоспроможності підприємства і сприяння його розвитку особливої актуальності набуває пошук унікальних управлінських підходів, особливо в умовах нестабільності і постійних змін економічного середовища. Проте успіх не досягається миттєво, підприємствам необхідно розкрити і вміло використовувати свій потенціал, не переоцінювати свої здатності та можливості, очікуючи на негайний позитивний результат. Увага менеджменту підприємств має бути зосереджена на цілісному оцінюванні потенціалу підприємства та шляхах його розвитку.

Внаслідок складних економічних умов для розвитку підприємств необхідне чітке стратегічне бачення потенціалу підприємства і відповідне управління. При цьому основною ознакою є якість економічного потенціалу як сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених властивостей (параметрів) та характеристик його основних елементів, рівень яких визначається сучасними вимогами до його формування, а також які забезпечують ефективність функціонування і конкурентоспроможність підприємства. Отже, основна проблема полягає у вдосконаленні управління економічним потенціалом, його покращенні з урахуванням обмежених ресурсів та можливостей підприємства. Водночас основним критерієм оцінювання постає якість потенціалу підприємства.

Вирішення таких завдань є непростою науково-теоретичною та практичною проблемою, оскільки її суть полягає не лише у визначенні стану потенціалу підприємства, але й у визначенні факторів впливу на економічний потенціал підприємства і ефективнішому управлінні з метою покращення його якості. Звідси виникає необхідність дослідження методичного забезпечення оцінювання якості потенціалу підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження управління потенціалом підприємства, його розвитку проводили такі вітчизняні науковці, як

О.В. Ареф'єва, Н.С. Краснокутська, І.П. Отенко, Л.М. Малярець, Г.А. Іващенко, А.Е. Воронкова, Н.В. Касьянова, Є.В. Лапін. Питання менеджменту якості досліджували такі вчені, як Каору Ісікава, Макс Вебер, Анрі Файоль, Геніті Тагуті, Едвард Демінг, Волтер Ендрю Шухарт.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні науково-теоретичні напрацювання дослідників, сьогодні немає чіткого визначення усіх факторів, параметрів і складових, які визначають якість потенціалу підприємства, засобів його коригування, механізму управління та оптимальної кількості і структури показників для оцінювання.

Мета статті полягає у визначенні основних методологічних підходів оцінювання якості економічного потенціалу підприємства та розгляді управлінського інструментарію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною характеристикою розвитку підприємства є його потенціал, який є складною системою, дещо цілим, а не конгломератом частин. Важливо досліджувати потенціал підприємства в усіх аспектах та у взаємодії його елементів. В економічній літературі виділено різноманітні підходи до оцінювання потенціалу, проте залишається складною проблемою для підприємств прогнозування свого розвитку відповідно до обраної мети. Мета підприємства характеризується найважливішими цілями, що найповніше відображають бажаний кінцевий стан підприємства, на досягнення якого спрямовані всі інші цілі. Вона є основним критерієм відповідності формування економічного потенціалу.

Процес формування економічного потенціалу є одним з напрямів забезпечення конкурентоспроможності підприємства на ринку та механізмом реалізації його стратегії і передбачає створення й організацію системи факторів господарської діяльності таким чином, щоб результати їхньої взаємодії дося-

гав економічного ефекту та успіху у стратегічних, тактичних і оперативних цілях діяльності [1, с. 27]. Новаторські підприємства можуть формувати потенціал відповідно до обраних цілей. Водночас для діючих підприємств економічний потенціал є обмежувачим фактором постановки цілей, оскільки підприємство може досягти тільки того, на що вистачить його ресурсів, можливостей, здатностей і компетенцій. Так, підприємства, які мають на меті розвиток, визначають довгострокові цілі розвитку. Вибір цілей відбувається з урахуванням факторів зовнішнього середовища, особливо під час посилення його нестабільності. Загалом зміни та коригування цілей можуть відбуватися під впливом зовнішнього середовища або через зміни потенціалу підприємства. Тому залежно від життєвого циклу підприємства або економічний потенціал формується для досягнення певних поставлених цілей, або цілі визначаються відповідно до наявного потенціалу підприємства. Отже, під час розроблення функціональних стратегій підприємств раціональним є застосування методичного підходу до проведення багатокритеріального аналізу економічного потенціалу, який ґрунтується на оцінці якості економічного потенціалу організації та його відповідності сформульованим стратегічним цілям [2, с. 250]. Він дає можливість визначити відповідність величини наявного економічного потенціалу підприємства оптимальному, тобто достатньому для досягнення стратегічних цілей.

Основні завдання, стратегічне бачення та цінності підприємства, а також принципи управління, аналітичний контроль, моніторинг і оцінювання, організаційна культура, мотиваційна політика і рушійні сили розвитку підприємства є найсуттєвішими під час визначення моделі управління. Найвідомішими є американська та японська моделі, а також науковці виділяють європейську модель [3, с. 34]. Особливістю американської моделі є зниження витрат виключно за рахунок потенціалу підприємства, який не використовується, наприклад, виявлення внутрішньовиробничих резервів, підвищення ефективності використання наявних ресурсів і зростання продуктивності праці. Японська модель зосереджена передусім на якості, а також на раціоналізації господарського процесу, впровадженні технічних та технологічних нововведень. Водночас європейська модель зосереджена на покращенні використання всіх ресурсів, а джерелом забезпечення майбутнього кожного працівника є саме його активна трудова діяльність.

Відповідно до умов сьогодення все більше підприємств використовує підхід управління, який націлений на якість і спрямований на досягнення довгострокового успіху шляхом задоволення вимог споживача та отримання вигоди для підприємства і суспільства, а саме "Total Quality Management" (TQM) – «Загальне управління якістю». Відповідно до підходів TQM якість набуває ширшого значення і трактується не стільки як якість виробленої продукції чи наданих послуг, скільки як якість роботи підприємства загалом. Таким чином, TQM охоплює управління всіма аспектами діяльності підприємства [4]. Отримання вигоди для підприємства було завжди пріоритетом, а якість його роботи залишалась поза увагою, що змінюється із запровадженням в управлінні принципів TQM. Показник якості роботи підприємства охоплює усі напрями господарювання, зокрема використання можливостей і компетенцій, раціональний та економічний розподіл ресурсів, тобто управління потенціалом підприємства.

Сучасний підхід до забезпечення якості зосереджується на процесах, оскільки коли самі процеси є ефективними, то і їх результат буде відповідати очікуванням. Водночас якщо не брати до уваги ті складові економічного потенціалу, які не відповідають бажаній якості, не аналізувати проблеми якості, то це не призведе до змін, які б змогли поліпшити якість [5]. Іншими словами, потрібно орієнтуватися на процес забезпечення якості як економічного потенціалу загалом, так і його складників зокрема, а також впроваджувати відповідні коригування за допомогою управлінських рішень.

Дослідження питань якості, її оцінювання та покращення є предметом наукових дискусій вже тривалий час, проте сьогодні відсутні теоретичні положення та методологічні прийоми оцінювання якості економічного потенціалу підприємства. Так, оскільки методи якості забезпечують виробнику конкурентоздатні переваги, вони навіть вважались комерційною таємницею в першій половині ХХ ст. [6, с. 82]. Проте стрімкий економічний розвиток та сучасні глобалізаційні процеси постійно впливають на умови господарської діяльності підприємств, змушуючи все більше уваги приділяти не тільки відповідній якості продукції, але й підтриманню конкурентоздатності, дослідженню попиту і впливу зовнішнього середовища, впровадженню інновацій. Сьогодні починає панувати креативний економічний підхід, за якого важливішими за необоротні активи (зокрема, такі, як будівлі і верстати) постають ідеї та бізнес-моделі. Саме бізнес-модель в сучасному світі постає важливішою за технологію, оскільки вона орієнтована на створення цінності для клієнтів, на їхні потреби, а технологія – тільки на створення продукту. Бізнес-модель є способом організації бізнесу в галузі, який відображає економічну логіку діяльності підприємства. Така зміна пріоритетів характеризується як міграція цінності, тому управлінням варто враховувати це під час розроблення стратегії. Модель бізнесу відображає те, як підприємство вибирає споживача, формулює і розмежовує свої пропозиції, розподіляє ресурси, визначає, які завдання вона зможе виконати своїми силами і для яких доведеться залучати фахівців зі сторони, виходить на ринок, створює цінність для споживача і отримує від цього прибуток [7, с. 6]. Підприємства можуть пропонувати продукти, послуги або технології, але ця пропозиція ґрунтується на комплексній системі дій і взаємин, яка є бізнес-моделлю підприємства.

Отже, тепер визначальним фактором розвитку підприємств постає людський потенціал, що включає компетенції, вміння і навички, які розширюють і відкривають нові можливості для підприємств. Це потрібно враховувати під час оцінювання економічного потенціалу.

Оцінювання стану економічного потенціалу здійснюється за допомогою показників стану фінансово-господарської діяльності підприємства, зовнішнього середовища, оцінки резервів і можливостей, а також з огляду на особливості сфери діяльності підприємства. Динамічність ринкових процесів вимагає постійного проведення таких аналітичних досліджень. В процесі управління важливим є спостереження за формуванням, використанням економічного потенціалу підприємства, а особливо за процесом забезпечення його якості, яка є однією з найповніших характеристик, відображає відповідність встановленим вимогам і забезпечення ефективності функціонування та конкурентоспроможності підприємства.

Діяльність підприємства нерозривно пов'язана

з процесом управління, функціями якого, зокрема, є планування, організація, облік, контроль та аналіз. Сутність економічних процесів розкривається у дослідженні причинно-наслідкових зв'язків у господарській діяльності підприємства, оцінюються результати та планується подальша діяльність. Основою аналізування та оцінювання діяльності підприємства є економічні результати господарювання. За допомогою оцінювання можна встановити, як працює підприємство, чи досягаються поставлені цілі, як управлінські рішення впливають на економічний потенціал підприємства, на повноту його використання, результативність, ефективність і якість. Під час оцінювання потенціалу підприємства базою оцінки виступають показники, які відображають результати господарської діяльності. На процес його формування та взаємозв'язки звертається менше уваги. Оцінюючи якість потенціалу, потрібно опиратись не тільки на результативні показники і вплив кожного фактору, але й на процес його формування на всіх етапах. В цьому випадку важливим є такий складник потенціалу, як людський (трудоий, інтелектуальний) потенціал. Традиційно для економічного аналізу управлінці використовують економічні результати діяльності підприємства, за підсумках якого приймають потрібні рішення, усувають недоліки, коригують стратегічні плани. Водночас, якщо аналітичні висновки показують виявлену проблему, вже затрачено багато часу, а проблема наростає щодня. Важливим є усунення недоліків діяльності відразу, тоді вони не накопичуватимуться і не стануть проблемними.

Сьогодні є багато моделей з оцінювання якості, більшість з них зосереджена на самій продукції, на процесах виготовлення продукції, на випередженні вимог споживачів щодо якості продукції, тобто дослідження пов'язані саме з продукцією. Водночас питання якості значно ширші.

Європейський фонд управління якістю (EFQM) пропонує підприємствам застосовувати модель досконалості. Основні положення цієї моделі, яка в

англійських джерелах має назву "EFQM Excellence Model", базуються на якості управління з урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін, тобто не тільки власників підприємства та споживачів виробленого продукту, але й державних інтересів, інтересів працівників, партнерів, суспільства [8]. Власне, потенціал підприємства відображає перспективне бачення стану підприємства, тому важливо провести оцінювання його якості за допомогою інструментів моделі досконалості, а також обрати методик для порівняння з еталоном. Базовими складовими "EFQM Excellence Model" є "Fundamental Concepts" (основні поняття); "MODEL CRITERIA" (критерії Моделі досконалості) та "RADAR LOGIC" (логіка RADAR, що є структурою оцінювання, інструментом управління). "Fundamental Concepts" (основні поняття) окреслюють основу для досягнення стійких переваг. Модель досконалості EFQM зображена на рис. 1.

Критерії Моделі досконалості "EFQM" складаються з критеріїв можливостей, які описують діяльність підприємства та його потенціал, і критеріїв результатів, які відображають досягнення підприємства. Так, "EFQM" (Європейським фондом менеджменту якості) розроблена логіка постійного поліпшення "RADAR", яка є удосконаленим циклом Демінга (Results – Approach – Deployment – Assessment and Review). Вона складається з 4-х елементів (ці елементи дуже схожі на цикл "PDCA"):

- 1) результати (Determine Results required) – визначення необхідних результатів;
- 2) підхід (Plan and Develop Approaches) – планування й розвиток підходів;
- 3) застосування (Deploy Approaches) – структурування/розгортання підходів;
- 4) оцінка й перегляд (Assess & Review Approaches and Their Deployment) – оцінка й розгляд підходів та їх структурування/розгортання.

За сучасних умов здійснення господарської діяльності підприємствами існує багато методик оціню-

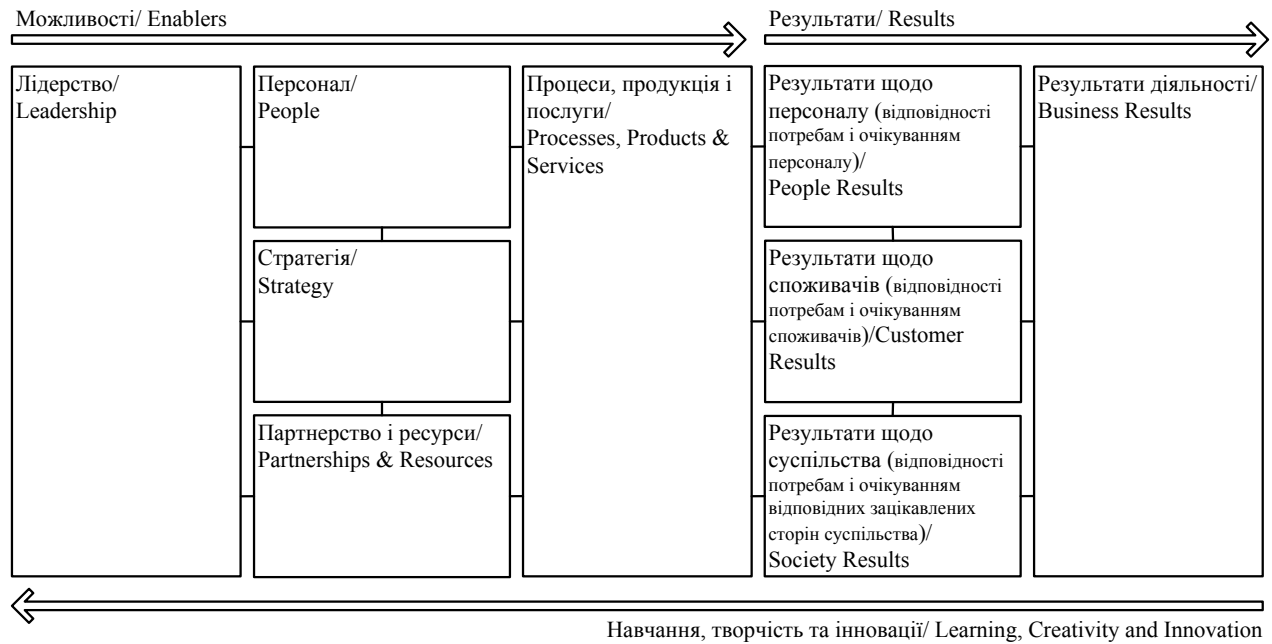

Рис. 1. Модель досконалості Європейського фонду управління якістю "EFQM Excellence Model" [7]

вання економічного потенціалу підприємства. Проте в науковій літературі не розглядається методика оцінювання якості економічного потенціалу. На підставі наявних, удосконаливши та використовуючи новий підхід, ми запропонували проводити оцінювання якості, яке відображатиме відповідність економічного потенціалу підприємства встановленим вимогам, що ґрунтуватиметься на дослідженні сфери формування, зміни та розвитку економічного потенціалу підприємства та впливу зовнішнього середовища. Виходячи з розвитку поняття «потенціал», а також розуміння меж і змісту економічної діяльності, економічний потенціал підприємства розглядають як сукупність наявних ресурсів, можливостей, здатностей та компетенцій створювати цінності з метою досягнення поставлених цілей та бажаного результату, набуття економічних вигод, що має якісний та вартісний вимір. Оскільки виділені основні компоненти потенціалу, відповідно до цього проводяться оцінювання кожної з них.

Оцінювання передбачається здійснювати в такій послідовності. Насамперед необхідно сформулювати систему показників за усіма складовими фінансово-господарської діяльності, які відображатимуть стан, зміни та напрям розвитку економічного потенціалу підприємства. На другому етапі обираються еталонні значення показників господарської діяльності, які отримуються за результатами аналізу попередніх періодів та на основі теорії економічного аналізу. Показники ранжуються за ступенем значимості, використовуються коефіцієнти вагомості. Наступний етап є порівняльним. Оскільки оцінювання якості економічного потенціалу полягає у визначенні того, наскільки він відповідає встановленим вимогам, на підставі отриманих результатів розрахунків проводиться порівняння з еталонними значеннями. Розраховані показники за аналізований період зіставляються з еталонними значеннями.

Найповніше описати динаміку змін економічного потенціалу підприємства з урахуванням прийнятих управлінських рішень можна за допомогою відображення циклу функціонування підприємства, так званого життєвого циклу. Традиційно життєвий цикл підприємства прийнято подавати у вигляді динаміки виходу (результату) у часі, в ролі якої може виступати обсяг виробництва, виручка або фінансовий результат у вигляді прибутку [9, с. 145]. Життєвий цикл підприємства починається від появи ідеї, її втілення та створення підприємства, і, відповідно, починає формуватись його економічний потенціал. Базовим станом підприємства відповідають формування потенціалу, розвиток, гранична ефективність використання, падіння. При цьому потенціал попереднього етапу життєвого циклу визначає потенціал наступного етапу [10, с. 68]. Динаміку зміни потенціалу відобразить зіставлення темпів зміни стану ресурсного потенціалу та ефективності його використання. Якщо темпи зростання ресурсного потенціалу такі ж високі, як темпи результативних показників його використання, або перевищують їх, це означає недостатню увагу підтримувати і розвитку потенціалу. Під впливом зовнішнього середовища виникає необхідність створення нової структури потенціалу. Завдання управлінців на цьому етапі полягають у визначенні моменту корінних перетворень, пов'язаних з переходом у новий якісний стан.

Враховуючи те, що економічний потенціал підприємства складається з багатьох елементів, потрібно враховувати вплив кожного елементу на загальний

стан потенціалу, а також фактори впливу на складові потенціалу. Найбільша складність управління потенціалом полягає в потребі дослідження всіх компонентів потенціалу у взаємозв'язку та динаміці, щоб точніше спрогнозувати ефект від процесу управління. Закономірності формування й розвитку потенціалу розкриваються через аналіз його складників та зв'язки між ними.

Траєкторією руху підприємства як системи виступає послідовна зміна його станів, яка зумовлює послідовну зміну економічного потенціалу. Така ситуація пояснює існування для підприємства періодів з різними рівнями стійкості функціонування. Перехід підприємства з одного періоду в інший відбувається, коли під дією факторів впливу зовнішнього і внутрішнього середовища розвиваються незворотні процеси структурних змін, які завершуються, або переходом підприємства на інший рівень. Відкритість підприємства як системи виявляється через взаємодію внутрішніх об'єктів (процесів) з об'єктами (процесами) зовнішнього середовища. Ці взаємодії супроводжуються рухом відповідних ресурсів між підприємством і зовнішнім середовищем. Система таких переміщень створює систему різнорідних потоків. Аналогічні внутрішні потоки створюються взаємодією внутрішніх процесів підприємства. Оптимально сплановані і надійно реалізовані внутрішні бізнес-процеси забезпечують максимально досяжні значення показників ефективності і характеризують економічний потенціал підприємства. Підприємство успішне і стабільно розвивається за виконання таких умов: на підприємстві реалізується конфігурація збалансованих потоків, які з часом забезпечують сталу тенденцію зростання ресурсів підприємства і його ринкової вартості; тимчасові порушення балансу потоків не змінюють загальну тенденцію зростання ресурсів підприємства протягом визначеного проміжку часу. Перша умова визначається перш за все рівнем і якістю елементів потенціалу підприємства й ефективністю управління ними. В ідеальному випадку, коли система управління підприємства володіє повною інформацією щодо параметрів і поведінки зовнішніх факторів впливу та повною мірою враховує їх під час управління бізнес-процесами, підприємство досягає максимально можливих (потенційно досяжних) показників ефективності, а проблема порушення управління стійкістю і розвитком, як правило, не виникає. Це ситуація ідеального менеджменту, яка сьогодні може розглядатися лише як гіпотетична, а в теоретичному плані може бути застосована лише для завдань визначення меж потенційно досяжних показників ефективності.

Для забезпечення розвитку підприємства потрібне стратегічне управління фактичною траєкторією змін стану за допомогою цілеспрямованої управлінської дії на підприємство або його середовище. Тоді збільшується вірогідність реалізації бажаних цілей та контролюється розвиток подій. Водночас все, що не впливає на траєкторію розвитку, або впливає випадковим чином, хоч не є стратегічним управлінням, але повинно враховуватись. Одним з інструментів стратегічного управління сьогодні є збалансована система показників та методологія нечітких систем. Збалансована система показників ("Balanced Scorecard") є механізмом взаємозв'язку стратегічних задумів і рішень із щоденними завданнями. Методологія нечітких систем ("Soft System Methodology") є методом аналізу нечітких завдань, що використовується як для роботи з вимогами до

складних системам, так і для аналізу їх функціонування або управління змінами в рамках такої системи, для чого здійснюється побудова суб'єктивної цілісної картини ситуації з визначенням конфліктуючих інтересів і цілей. Для аналізу, оцінювання та прогнозування потенціалу підприємства необхідно опрацювати значну кількість інформації, від швидкості опрацювання якої залежать якість і вчасність управлінських рішень, тобто якість управління. Для вирішення цього завдання деякі вчені [11; 12] пропонують використовувати штучні нейронні мережі, тобто такі математичні моделі, а також їхню програмну та апаратну реалізацію, які побудовані за принципом функціонування біологічних нейронних мереж – мереж нервових клітин живого організму.

Отже, управління потенціалом має базуватись на таких взаємозалежних і взаємообумовлених принципах, що дають змогу досягнути максимальної ефективності використання наявного потенціалу та якомога більшого залучення невикористаного потенціалу з метою забезпечення досягнення мети. Новим мірилом успіху підприємства стає найвагоміша складова економічного потенціалу – людський потенціал, відкритість до нових ідей, до впровадження інновацій, масштабне креативне мислення.

Висновки. За виваженого управління, зорієнтованого на процес забезпечення якості економічного потенціалу загалом та його складників, має бути використаний сприятливий вплив зовнішніх та внутрішніх факторів, а негативний – мінімізований. Це забезпечить своєчасність проведення відповідних управлінських дій для досягнення поставлених цілей.

Навіть криза дає нові шанси приступити до роботи над помилками та пошуком нових можливостей. Кожне підприємство, яке ставить собі за мету пошук шляхів розвитку, замислюється над цим, шукає і знаходить альтернативні рішення.

Подальші дослідження будуть проводитися в напрямках формування оптимальної структури показників оцінювання економічного потенціалу підприємства з метою успішної реалізації потенціалу підприємства та для доступності практичного застосування, а не тільки на теоретичному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Березін О.В. Теорія і практика забезпечення ефективного використання потенціалу торговельних підприємств : [монографія] / О.В. Березін, Ю.В. Карпенко. – Полтава : ІнтерГрафіка, 2012. – 203 с.
2. Кіндрацька Г.І. Фінансова стратегія організації: напрями удосконалення методики розроблення / Г.І. Кіндрацька, М.С. Білик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2007. – № 594 : Логістика. – С. 244–253.
3. Рудьєв В.А. Менеджмент : [навч. посібник] / В.А. Рудьєв, С.О. Гуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 312 с.
4. Загальне управління якістю — шлях до досягнення високого рівня досконалості (EFQM) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/qm/qm004.html>.
5. Коваль Л.В. Використання основних положень моделі досконалості європейського фонду управління якістю в оцінюванні економічного потенціалу підприємства / Л.В. Коваль // Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 20–21 жовтня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://econf.at.ua/load>.
6. Превиин ГУБТА. Новая модель менеджмента процессов / Превиин ГУБТА // Стандарты и качество. – 2007. – № 5. – С. 82.
7. Сливотски А. Миграция ценности. Что будет с вашим бизнесом послезавтра? / А. Сливотски ; пер. с англ. А.А. Шапошниковой. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2006. – 432 с.
8. Модель досконалості Європейського фонду управління якістю (EFQM) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.efqm.org>.
9. Касьянова Н.В. Управління розвитком підприємства на основі кумулятивного підходу: концепція, моделі та методи : [моногр.] / Н.В. Касьянова – Донецьк : СПД Купріянов В.С., 2011. – 374 с.
10. Аналіз та оцінка стратегічного потенціалу підприємства / [І.П. Отенко, Л.М. Малярець, Г.А. Іващенко]. – Х. : ХНЕУ, 2007. – 347 с.
11. Головень О.В. Оцінка впливу факторів зовнішнього середовища на операційну діяльність підприємства на підґрунті нейронних мереж / О.В. Головень // Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці. – 2012. – № 1. – С. 119–141. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nntm_2012_1_8.
12. Ідентифікація хаосу та прогнозування динаміки нейронною мережею в економічних нелінійних системах / [В.Я. Данилов, А.Ю. Зінченко, О.Я. Яремчук] // Вимірвальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. – 2009. – № 1. – С. 122–128.